

sektorowych systemów innowacji w Polsce na przykładzie przemysłów niskiej i średnio-niskiej (LMT) oraz średnio-wysokiej i wysokiej techniki (MHT & HT). Problem badawczy sprowadzał się do określenia różnic i podobieństw w charakterystykach, funkcjonowaniu i uwarunkowaniach sektorowych systemów innowacji w przemyśle LMT oraz MHT & HT w Polsce z perspektywy prowadzonej działalności innowacyjnej. Natomiast głównym celem badań była próba znalezienia konwergencji i dywergencji w działalności innowacyjnej sektorowych systemów innowacji reprezentujących niski i średnio-niski (LMT) oraz średnio-wysoki i wysoki poziom techniki (MHT & HT), a w konsekwencji stworzenie zaleceń w obrębie rodzimej polityki innowacyjnej dla tych grup technologicznych.

Stopień doktora habilitowanego w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie ekonomia i finanse został nadany 16 grudnia 2021 przez Radę Dyscypliny Ekonomia i finanse Uniwersytetu Gdańskiego w Sopocie. Recenzenci w postępowaniu habilitacyjnym to: prof. dr hab. Wanda Graczek (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu), prof. dr hab. Ewa

Okoń-Horodyńska (Uniwersytet Jagielloński), prof. dr hab. Mirosław Szreder (Uniwersytet Gdański), prof. dr hab. Robert Ciborowski (Uniwersytet w Białymstoku). Natomiast funkcję przewodniczącego komisji habilitacyjnej pełnił prof. dr hab. Marian Gorynia (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu).

Dr hab. Piotr Dzikowski od 2011 r. jest zatrudniony na Wydziale Ekonomii i Zarządzania Uniwersytetu Zielonogórskiego. W swojej pracy badawczej koncentruje się na problematyce procesów innowacyjności w sektorze przemysłu, w tym na:

- 1) uwarunkowaniach i funkcjonowaniu sektorowych systemów innowacji,
- 2) aktywności innowacyjnej w przemyśle spożywczym w zachodniej Polsce,
- 3) systemach współpracy innowacyjnej w ujęciu regionalnym i narodowym.

Serdecznie gratulujemy i życzymy dalszych sukcesów!

Z CYKLU OTWARTA NAUKA:

MODELE OTWARTEGO DOSTĘPU DO PIŚMIENNICTWA NAUKOWEGO – PRZEGLĄD FUNKCJONUJĄCYCH FORM

Ewa Adaszyńska

Biblioteka Uniwersytecka

Podstawą zastosowania w nauce modeli otwartych jest otwarty dostęp do publikacji naukowych (ang. open access), a więc dostęp bez ograniczeń finansowych, technicznych oraz prawnych¹. Za otwartością nauki przema-

wiają argumenty przejrzystości badań oraz publicznej własności nauki, szczególnie tej finansowanej ze środków publicznych. Jej celem są bowiem społeczne korzyści oraz dobro wspólne.

Otwarty dostęp to bezpłatny i powszechny dostęp do cyfrowych form zapisu danych dla każdego użytkownika sieci. To także możliwość powielania, rozpowszechniania oraz dowolnego wykorzystania treści, a jedynym ograniczeniem narzuconym użytkownikowi jest poprawne cytowanie

¹ *Literatura w otwartym dostępie ma postać cyfrową, jest dostępna online, bezpłatna, a także wolna od większości ograniczeń prawnoautorskich i licencyjnych* - P. Suber, *Otwarty dostęp*, Warszawa: Biblioteka CEON, 2014, s. 16, dostęp: <https://www.ifj.edu.pl/library/open-access/materials/Suber.pdf>, [odczyt: 9 lutego 2022].

i określenie autorstwa pracy oraz zachowanie warunków licencji².

W nauce otwarty dostęp odnosi się do wyników badań dwóch głównych kategorii³:

- recenzowanych publikacji naukowych, przede wszystkim artykułów publikowanych w czasopismach naukowych;
- danych z badań naukowych – danych leżących u podstaw publikacji i/lub innych danych, takich, jak wyselekcjonowane, ale niepublikowane zbiory danych lub surowe dane.

Otwartość danych opiera się na dwóch podstawach:

- prawnej, w której za kryterium przyjmuje się uprawnienia, jakie przyznawane są odbiorcom treści, zgodnie z właściwymi przepisami o dozwolonym użytku lub wyjątkami przewidzianymi w przepisach prawa autorskiego (dostęp typu gratis, darmowy) lub przyznanej licencji o zakresie szerszym niż przepisy o dozwolonym użytku (dostęp typu libre, wolny)⁴.
- dystrybucyjnej, w której za kryterium przyjmuje się rodzaj wykorzystanej e-infrastruktury oraz mechanizmy jej finansowania, np. złota droga otwartego dostępu lub zielona droga otwartego dostępu. W przypadku drogi złotej, wydawca zapewnia otwarty dostęp gratis lub libre do utworu umieszczonego w czasopiśmie lub książce naukowej. W przypadku drogi zielonej, autor zapewnia otwarty dostęp libre lub gratis do utworu zdeponowanego w repozytorium. Można jednocześnie zrealizować obie możliwości, jeżeli zezwala na to polityka wydawcy otwartego czasopisma⁵.

Otwarty dostęp wyznaczały początkowo dwa modele dystrybucyjne: złota droga otwartego dostępu oraz zielona droga otwartego dostępu. Obecnie wyróżnić można także kolejne modele^{6,7} – brązową drogę otwartego dostępu, drogę platynową (diamentową), hybrydową oraz czarną.

Złota droga otwartego dostępu (ang. *gold open access*)

Złoty dostęp to otwarty model publikowania i dystrybucji

treści, oparty o jednolitą i w pełni otwartą politykę wydawniczą oraz uregulowane, otwarte zasady udostępniania. Publikacje udostępniane są bezpłatnie na otwartych licencjach, głównie Creative Commons lub zgodnie z przepisami prawa autorskiego; wydawca zapewnia odbiorcom dostęp gratis lub libre⁷. Wydawcy nie pobierają opłat od czytelników, a źródłem finansowania publikacji są dotacje ze środków publicznych lub opłaty za publikację wniesione przez autorów prac, tzw. APC (ang. *article processing charges*).

Wyróżniamy dwa rodzaje czasopism otwartych:

- czasopisma o pełnym, otwartym dostępie dla czytelników; koszty publikacji ponoszą autorzy;
 - czasopisma hybrydowe, subskrypcyjne, które publikują zarówno artykuły zamknięte, płatne dla użytkowników jak i artykuły otwarte dla czytelników, opłacane na rzecz wydawców przez autorów.
- Recenzowane czasopisma naukowe otwartego dostępu powinny być indeksowane w międzynarodowym katalogu Directory of Open Access Journals (DOAJ), który zawiera rejestr czasopism z całego świata⁸. Często podkreśla się, że czasopisma o złotym otwartym dostępie definiuje właśnie ich obecność w DOAJ.

Zielona droga otwartego dostępu (ang. *green open access*)

Zielony otwarty dostęp to publikowanie prac naukowych w repozytoriach otwartych, często opartych na samodeponowaniu (ang. *self-archiving*)⁹. Możliwość bezpośredniego udostępniania tekstów w repozytorium zależy od polityki wydawców. Można je sprawdzać w bazie informacji o polityce wydawców SHERPA/Romeo¹⁰.

Wydawcy zezwalają na deponowanie różnych wersji tekstów:

- preprintów – pierwotnej wersji autorskiej przesłanej do redakcji czasopisma, jeszcze przed recenzją i pracami redakcyjnymi;
- postprintów – ostatecznej wersji artykułu, która po procesie recenzowania, a także po redakcji wydawniczej, zatwierdzona została do druku¹¹.

W przypadku artykułów naukowych wydawcy stosują często tzw. okres embargo, zezwalając na deponowanie tek-

2 P. Suber, *op. cit.*, s. 19-20.

3 Zob. Open Science/European Commission dostęp: https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/strategy/strategy-2020-2024/our-digital-future/open-science/open-access_en [odczyt: 9 lutego 2022].

4 Zob. K. Siewicz, *Otwarty dostęp do publikacji naukowych. Kwestie prawne*, Warszawa 2012, s. 12-13, dostęp: <http://pon.edu.pl/index.php/nasze-publikacje?pubid=12> [odczyt: 5 lutego 2022 lutego].

5 Zob. *Wolne licencje w nauce. Instrukcja*, oprac. zb. przygotowane w ramach booksprintu Biblioteki Otwartej Nauki, 2013, s.19-20, dostęp: <https://nauka.uj.edu.pl/documents/74541952/88506472/Wolne+licencje+w+nauce+Instrukcja.pdf/6f58832a-9eae-4297-9355-1335f9524988> [odczyt: 8 luty 2022].

6 Dokument informacyjny na temat modeli biznesowych OA i aktualnych trendów w systemie OA Publishing, dostęp: <https://www.scienceurope.org/our-resources/briefing-paper-on-open-access-business-models-and-current-trends-in-the-open-access-publishing-system> [odczyt: 10 lutego 2022].

7 Zob. P. Suber, *op. cit.*, s.18 *Wolne licencje w nauce. Instrukcja*, *op. cit.*, s.19-20; zob. też *Wdrożenie i promocja otwartego dostępu*, *op. cit.*, s.172.

8 Zob. DOAJ, dostęp: <https://doaj.org/> [odczyt: 10 luty 2022]. Baza zawiera spis ok.17.5 tys. międzynarodowych recenzowanych czasopism o otwartym dostępie ze 130 krajów; rejestruje 800 polskich czasopism otwartych, w tym 6 tytułów wydawanych na UZ.

9 Zob. P. Suber, *op. cit.* s. 18, 51; *Wolne licencje w nauce. Instrukcja*, *op. cit.*, s.19-20; zob. też *Wdrożenie i promocja otwartego dostępu*, *op. cit.*, s.1.69.

10 Zob. Sherpa Romeo, dostęp: <https://v2.sherpa.ac.uk/romeo/> [odczyt: 30 stycznia 2022].

11 Zob. *Otwarta nauka: prawo autorskie i wolne licencje*, aut. E. Majdecka, K. Strychacz, Warszawa, 2018, s. 17, dostęp: https://ngoteka.pl/bitstream/handle/item/362/Centurm-Cyfro-we_otwarta%20nauka_www.pdf?sequence=1 [odczyt: 30 stycznia 2022].

stów w repozytorium po upływie określonego czasu od daty ukazania się w czasopiśmie, np. po pół roku w naukach ścisłych, technicznych, o zdrowiu, a po roku w naukach humanistycznych i społecznych. Mamy tutaj do czynienia z tzw. opóźnionym bezpłatnym dostępem do publikacji (ang. *delayed open access*). Według założeń Planu S realizowanej przez cOAlicję S, wyniki badań naukowych finansowanych ze środków publicznych powinny być depozytowane w repozytoriach bez embarga¹².

Brązowa droga otwartego dostępu (ang. *bronze open access*)

Termin brązowy otwarty dostęp pojawił się około 2015 r. dla określenia nowej kategorii otwartego dostępu w odróżnieniu od istniejących wcześniej dwóch form podstawowych: złotego dostępu i zielonego dostępu. Dostęp brązowy odnosi się do publikacji naukowych udostępnionych w obiegu publicznym (np. na stronie internetowej wydawcy), zwykle jednak bez określania zasad użytkowania licencyjnego i braku reprezentacji w DOAJ. Charakterystyczny dla tych artykułów brak wyraźnie określonej licencji umieszcza je w obszarze otwartego dostępu gratis¹³.

Do brązowego otwartego dostępu należą:

- publikacje wydawców udostępniane w modelu złotym, które nie są rejestrowane w DOAJ;
- publikacje udostępniane w ramach otwartego dostępu przed wydaniem, również te nie poddane recenzji;
- publikacje wydawców udostępniane w ramach otwartego dostępu po okresie przejściowym tzw. embargo, okres karencji zależy od charakterystycznego dla danej dyscypliny okresu starzenia się informacji, zwykle trwa od 6 do 12 miesięcy (opóźnionym bezpłatnym dostępem do publikacji);
- publikacje udostępnione jednorazowo, np. promocyjnie.

Hybrydowa droga otwartego dostępu (ang. *hybrid open access*)

Pojawienie się czasopism hybrydowych spowodowało powstanie kolejnego modelu dostępu, który nazywany jest dostępem hybrydowym. Odnosi się on do czasopism subskrypcyjnych, w których obok artykułów zamkniętych są też artykuły otwarte, dostępne po opłaceniu kosztów publikacji. Jest to model **wydawniczy**, który umożliwia autorom zmianę statusu artykułu na złoty otwarty dostęp po wniesieniu opłaty na rzecz wydawcy. Autorzy mogą publikować na zasadzie otwartego dostępu, na licencji CC-BY¹⁴ w wybranych czasopismach, np. wydawnictwach Elsevier, Springer, Oxford University Press, Cambridge i innych;

są one finansowane w ramach projektów publikowania otwartego Wirtualnej Biblioteki Nauki¹⁵.

Część wydawców zadeklarowała przekształcenie części swoich czasopism subskrypcyjnych i hybrydowych w czasopisma otwarte o pełnym dostępie. Są to tzw. **czasopisma transformacyjne**, które zgodnie z Planem S będą stopniowo powiększać treści w otwartym dostępie oraz zrównywać dochody z subskrypcji z dochodami za usługi wydawnicze, aby uniknąć podwójnych płatności¹⁶.

Diamantowa droga otwartego dostępu (ang. *diamond open access*)

Diamantowy dostęp, zwany też platynowym dostępem (ang. *platinum open access*) to model publikowania zapewniający otwarty dostęp do publikacji, podobnie jak w złotym dostępie, z tą jednak różnicą, że autorzy nie ponoszą kosztów finansowych związanych z opłaceniem publikacji (APC). Wydawnictwa nie pobierają opłat ani od czytelników, ani od autorów¹⁷. Otwarty dostęp finansowany jest przez członków konsorcjów, uniwersytety związane z danym czasopiśmie, z grantów, dotacji i reklam uzyskanych przez instytucje. Czasopisma tego modelu indeksowane są w DOAJ, tak jak w modelu złotym.

Na świecie działa około 29 tys. czasopism diamentowych; często są to małe wydawnictwa odpowiadające na potrzeby różnych społeczności badawczych. Większość z nich wydawana jest w krajach europejskich.

Czarna droga otwartego dostępu (ang. *black open access*)

Czarny dostęp to nielegalny dostęp do płatnych artykułów naukowych, zdobyty za pomocą różnych metod¹⁸:

- pirackich stron, np. Sci-Hub, LibGen i r/scholar,
- nieprawnie przekazanego loginu do subskrybowanych baz,
- udostępniania publikacji na Twitterze (#icanhazpdf),
- udostępniania linku do publikacji objętych embargiem.

Nieprawne udostępnianie to łamanie praw autorskich lub naruszenie autorskich praw majątkowych wydawcy. Użytkownicy korzystają z cyfrowych wersji publikacji często bez wiedzy i zgody autorów, nie ponoszą też kosztów dostępu.

W komunikacji naukowej w popularyzacji czarnego dostępu dużą rolę odgrywają akademickie media społecznościowe, serwisy ResearchGate i Academia.edu oraz pirackie strony internetowe, takie jak Sci-Hub, LibGen i r/scholar. Jest to z jednej strony skutek barier finansowych i czasowych stawianych przez wydawców baz, z drugiej strony potrzeba szybkiego, łatwego i bezpłatnego dostępu do wiedzy.

12 Plan S zakłada, że od 2021 r. wszystkie publikacje naukowe finansowane z pieniędzy publicznych muszą być publikowane w czasopismach otwartych, na otwartych platformach lub niezwłocznie dostępne za pośrednictwem repozytoriów otwartych bez embarga. Zasady Planu S, dostęp: https://www.coalition-s.org/plan_s_principles/ [odczyt: 3 lutego 2022].

13 Zob. M. Rychlik, M. Theus, *Otwarty dostęp do piśmiennictwa naukowego. Przegląd funkcjonujących form - legalnych i nielegalnych*. Biblioteka 2018, nr 22, s.159.

14 Zob. *Wolne licencje w nauce. Instrukcja*, op. cit., s. 23-27.

15 Zob. Programy publikowania otwartego w ramach licencji Wirtualnej Biblioteki Nauki, dostęp: <https://wbn.icm.edu.pl/publikowanie-otwarte/> [odczyt: 5 lutego 2022].

16 Zob. Czasopisma transformacyjne, dostęp: <https://www.coalition-s.org/transformative-journals-faq/> [odczyt: 9 lutego 2022].

17 The OA Diamond Journals Study, dostęp: <https://www.scienceeurope.org/our-resources/oa-diamond-journals-study/?from-previous=16207> [odczyt: 10 lutego 2022].

18 Zob. M. Rychlik, M. Theus, op. cit., s.160.